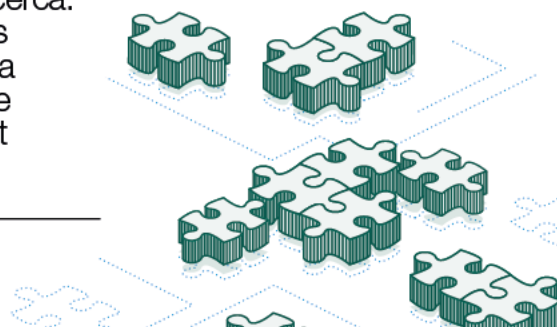

XXXVI JORNADA
**XARXA
MUSEUS
LOCALS**

Museus i recerca:
el paper dels
museus en la
generació de
coneixement

#jornadaXML24

La recerca als museus: llums i ombres

Relatoria de la XXXVI Jornada de la Xarxa de Museus Locals: Museus i recerca: el paper dels museus en la generació de coneixement

Maria Palau

Els nous temps són molt exigents amb els museus. En ple procés de reinvençió per adaptar-se a les audiències contemporànies, la recerca s'ha erigit en una eina primordial de transformació de les funcions tradicionals d'aquests equipaments, des de la conservació fins a la difusió, si bé les mancances per poder fer-la són múltiples. Aquest va ser el tema que va abordar la XXXVI Jornada de la Xarxa de Museus Locals, organitzada per l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona i celebrada el 13 de novembre a l'Espai Francesca Bonnemaison. Uns 300 professionals del sector van seguir, presencialment o telemàticament, la sessió *Museus i recerca: el paper dels museus en la generació de coneixement*, desplegada en set ponències i una taula rodona que van oferir visions polièdriques del que és un desafiament comú i prioritari en la majoria de centres, petits, mitjans i grans.

«Els museus ens ajuden a fomentar el coneixement i la comprensió dels reptes de la societat actual a partir de la interpretació del passat i del present compartit. És clau aprofundir en els vincles de la cultura amb la recerca i la divulgació del coneixement científic i humanístic», va raonar, en la benvinguda a l'acte, Mònica Mateos, coordinadora de l'Àrea de Cultura de la Diputació de Barcelona. La directora de l'Oficina de Patrimoni Cultural, Aurèlia Cabot, va afegir, abans de donar pas als ponents: «La recerca és el motor dels museus i el que atorga validesa i rigor als continguts que difonen. Aquesta funció investigadora és essencial per consolidar els museus locals com a centres de recerca i agents col·laboradors de les institucions científiques».

Un (gran) museu modèlic

El museu de més dimensió, i a molta distància dels altres, que va participar en la jornada va ser el National Museums Scotland, el més gran del Regne Unit fora de Londres. Està format per quatre seus que reben 3,5 milions de visitants a l'any i un cinquè edifici, el National Museums Collection Centre, aquest tancat al públic, que és el magatzem de les col·leccions que no s'exposen i, alhora, fa la funció de centre de recerca. Les impressionants instal·lacions d'aquest feu de la recerca del llegat cultural escocès no tenen equivalent en cap institució museística catalana.

«Els museus no només comuniquen coneixements, sinó que també generen coneixements. Sempre han dut a terme recerca», va subratllar Sam Alberti, director de Col·leccions del National Museums Scotland, custodi de 12 milions d'objectes i espècimens. Alberti, format en història de la ciència i professor honorari d'Estudis del Patrimoni a la Universitat de Stirling, va remarcar en la ponència «Museums and Research» que el concepte de recerca que tenen al seu museu és ampli, estricte en metodologies sempre obertes a la innovació i a l'experimentació i atent als debats socials, polítics i ecològics de la contemporaneïtat. «És una tasca complexa», va reconèixer, sobretot si es fixen llistons ambiciosos, per als quals, va assenyalar, calen aliances amb altres museus i amb les universitats. D'aquests projectes d'envergadura, en va donar detalls de tres que han desplegat darrerament o que encara estan en curs.

Alberti és l'investigador principal de *Materialising the Cold War*, el punt de partida del qual va ser una pregunta: com presenten els museus la guerra freda, amb quins materials i quan van entrar als seus fons? Alberti i la resta de professionals que van assumir la recerca van començar a treballar-hi fa tres anys i ara l'estan culminant amb una anàlisi de les respostes del públic davant dels vestigis d'aquest període marcat pel conflicte polític i ideològic entre els Estats Units i la Unió Soviètica. Fa sis mesos van obrir una exposició (i ara l'han prorrogada sis mesos més), que no ha estat, doncs, el final d'un periple, sinó la continuació. També han publicat dos llibres, un més divulgatiu i l'altre més acadèmic, amb assaigs d'experts europeus i nord-americans, d'accés obert a internet.

From Feed the Birds to Do Not Feed the Animals és un projecte paradigmàtic del model de recerca feta amb equips multidisciplinaris, imprescindibles per obrir camins de coneixement mai explorats i avui d'extrema necessitat per entendre i atendre els mals del nostre temps, de naturalesa polièdrica i interrelacionada. En aquest cas, i a propòsit de la nociva relació de l'ésser humà amb les altres formes de vida del planeta, es tractava d'estudiar els efectes de l'alimentació incontrolada d'animals, especialment els salvatges, per part de les persones. El National Museums Scotland va aportar esquelets de la seva col·lecció, com el d'un mico reclòs en un zoo, popularíssim al Regne Unit, i també d'esquirols que van servir per detectar canvis importants en els organismes dels que havien ingerit més menjar facilitat pels humans: van desenvolupar unes mandíbules més febles.

El director de Col·leccions del National Museums Scotland va parlar d'una tercera iniciativa que exemplifica el sentit darrer de les recerques museístiques:

han de ser útils per a les comunitats del territori on s'emplacen els equipaments. I al segle XXI, afortunadament, ja no només per a les que històricament i privilegiada s'han sentit acollides i representades en els museus. *Exchange*, el nom d'aquesta aventura per democratitzar sabers, es va apropiat de les col·leccions etnològiques colonials del museu escocès per transformar-les en eines d'escolta i de cura de ciutadans procedents dels països que havien format part de l'imperi britànic. El resultat no va ser cap gran exposició ni cap gran publicació, sinó un programa de petites presentacions vinculades a creacions artístiques, fílmiques i poètiques, en què les persones migrades van poder expressar amb veu pròpia els seus neguits, malestars, il·lusions i esperances.

Però el nervi investigador del National Museums Scotland no es manifesta només en aquests projectes d'alta volada amb suports i finançament externs, sinó que està integrat en la rutina de tot el seu personal. «La recerca està implícita en tota la nostra activitat, sigui un acte o sigui un catàleg, i també en les noves adquisicions i en les donacions que rebem», emfasitza Alberti. «Per què fem recerca? Per tenir un impacte social, mediambiental i econòmic». D'aquest darrer, hi ha un estudi fet pel Museu d'Història Natural de Londres que situa en 2.000 milions de lliures esterlines els diners generats per la recerca. «Que els polítics en preguin bona nota», va reblar Alberti.

Al National Museums Scotland, internament hi ha un llarg recorregut per fer. Per exemple, per digitalitzar els 12 milions d'objectes i espècimens que conserven, la gran majoria fora de l'exposició pública al National Museums Collection Centre. «Un 95 % no estan catalogats, de manera que també hem d'aclarir les seves dades fosques», admet el director de Col·leccions.

A la recerca de solucions a problemes complexos

La recerca no és, ni de bon tros, exclusiva de les grans institucions. La jornada de la Xarxa de Museus Locals d'enguany va ser rica en experiències que es gesten en equipaments modestos i que els deixen marques profundes en les seves missions. Al Museo y Parque Arqueológico Cueva Pintada, a Gran Canària, els reptes més difícils van sorgir justament quan es va inaugurar el museu, el 2006, i la recerca es va erigir en un mitjà per trobar solucions. L'origen de tot plegat és una cova d'art rupestre que va ser descoberta a finals del segle XIX. La cronologia la dota d'un dels trets que la fan més particular, ja que s'escapa de la lògica de la prehistòria europea. En aquest assentament del nord-oest de l'illa es vivia al neolític, mentre que el continent que l'acabaria colonitzant ja era a l'edat mitjana. «Un dels problemes que teníem era que el missatge no s'entenia bé. L'alumnat, per exemple, amb la referència dels llibres de text, venia amb la idea que la Cueva Pintada és coetània a Altamira, i el cas és que estan separades per un piló d'anys», va explicar José Ignacio Sáenz Sagasti, director d'aquest espai des de fa un any, si bé ja l'havia comandat entre els anys 2008 i 2013 i en altres moments ha ocupat responsabilitats diverses. Aquell any 2013, es van reprendre les excavacions que s'havien parat arran de l'obertura del museu. Llicenciat en Història, especialitat de Prehistòria, per la Universidad Complutense de Madrid, Sáenz Sagasti es va

forjar en la disciplina de l'arqueologia prenent part en projectes de diversos punts de la península Ibèrica i va entrar a formar part de l'equip de recerca del jaciment canari el 1988.

Al Museo y Parque Arqueológico Cueva Pintada, doncs, s'han hagut de fer uns esforços extrems per construir un relat que eviti les confusions. El 2026, coincidint amb el vintè aniversari del museu, es tornaran a replantejar el discurs i reformularan la presentació, d'estrena potser ja el 2030. Per al director, és un desafiament que no es podrà entomar sense investigar, que vol dir persistir en l'estudi tant de la cambra decorada com de les prop de 63.000 peces que s'han anat desenterrant al jaciment, de 6.000 m² de superfície. Un jaciment que està situat al bell mig del nucli antic del municipi de Gáldar, a tocar del trànsit dels cotxes. Això fa que les mesures de control i de seguiment monitorat de l'estat de conservació del recinte ancestral, tan vulnerable per culpa de la contaminació que tot ho ennegreix, tinguin preferència. I, malgrat tot, la cova ha estat de sort. «No ha patit agressions des que va ser localitzada», va revelar Sáenz Sagasti. El respecte pel patrimoni és la bona estrella que malauradament no han tingut tants altres jaciments arqueològics de valor incalculable.

A «Museos e investigación, una complicada convivencia. El modelo del Museo y Parque Arqueológico Cueva Pintada», el títol de la conferència que es va sentir a l'Espai Francesca Bonnemaison, Sáenz Sagasti va apuntar com a prioritat dels seus plans de recerca un sistema integral de documentació, que per descomptat també incorpora i tracta la informació de les primeres campanyes, llavors elaborada amb mirada analògica. És clar que és una base de dades tècniques que en bona part només poden desxifrar els especialistes, però el director vol que sigui accessible a tothom. Sáenz Sagasti confia en les noves tecnologies per poder afinar datacions i interpretacions, com ara en models 3D dels materials més rellevants, tant els primigenis de les poblacions indígenes com els posteriors a la conquesta espanyola. De la cova ja n'han fet un calc digital, una fotografia gigapíxel i un escaneig d'alta resolució. Encara amaga secrets, un dels quals promet: el de l'*artista* que va crear les pintures. «Pensem que va ser una dona», apunta Sáenz Sagasti. L'arqueologia feminista, incipient, té molt camp per recórrer.

L'equipament té 47 treballadors, dels quals 27 estan a jornada completa. Però la llista de gent que hi fa feina i contribueix a la recerca és més àmplia, perquè es nodreix dels campus d'estudiants o d'acabats de llicenciar. «Som un lloc de pràctiques i de formació», diu el director. Gáldar (24.000 habitants) no està situat en el circuit turístic de l'illa, fet que té traducció en el perfil dels visitants del complex de la Cueva Pintada, en un percentatge molt alt de proximitat. Del 2006 al 2023 va rebre a la vora d'un milió de persones. Més o menys ja en té consolidades unes 70.000 cada any. El 16 % són escolars, un públic que es cuida especialment per, a través del llegat arqueològic resignificat amb les noves recerques, trencar els marcs mentals eurocentristes que perduren.

El factor humà

El cas del Museu de Ciències Naturals de Granollers és, ras i curt, el de l'entusiasme que reverteix (si més no, en part) la pobresa d'inversions destinades a la recerca. «Qui protegeix la recerca als museus?», es preguntava en l'enunciat de la seva intervenció Carles Flaquer, conservador d'aquest equipament de la capital del Vallès Oriental. En va tenir prou amb mitja hora de xerrada per deixar clar que cal posar el factor humà al centre de l'equació. «Les persones són les que vetllen per la recerca als museus locals», va sostenir Flaquer, artífex d'un programa de seguiment de la biodiversitat basat en la ciència ciutadana, que ha esdevingut un dels de més reconeixement internacional. El mètode del Museu de Ciències Naturals de Granollers consisteix a haver catalitzat unes xarxes de voluntaris que subministren dades de papallones, petits mamífers i ratpenats; aquests darrers, la gran debilitat de Flaquer, doctor per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), que va fundar el Departament de Ratpenats del museu granollerí el 2000. Bon divulgador amb una presència constant en els mitjans de comunicació, va impulsar el documental *Human and Bats*, filmat arreu del món.

Flaquer va fer un repàs ràpid a la història del museu, en la qual ha estat clau l'engrescament encomanadís de les persones que l'han comandat: Antoni Jonch, que el va dirigir en el període germinal, i Antoni Arrizabalaga, l'actual director, sota el mandat del qual l'equipament ha fet un salt d'escala amb l'ampliació de les seves instal·lacions, la llar de 100.000 espècimens, i s'ha consolidat «una estratègia, un full de ruta que es basa en la recerca». La recerca és la font de la qual raja tot: la conservació, l'exhibició, l'educació i la comunicació.

Actualment, 1.300 usuaris que cobreixen tot el territori català pugen informació que l'equip del museu (format per 25 professionals) vehicula en diferents formats. Per exemple, tenen un canal de YouTube amb «milers de visionaments». La mateixa exposició permanent del centre és una celebració d'aquest treball col·legiat abnegat, començant pel títol: «Tu investigues!». L'objectiu és «contagiar l'esperit investigador» als ciutadans amb sensibilitat pel medi ambient i amb passió per escodrinyar els seus misteris. Flaquer precisa que des del museu s'han preocupat de fixar uns protocols «clars i senzills», amb un disseny molt visual de les fitxes de camp, perquè la recollida de comptatges sigui acurada. «No som uns *hippies*», diu per defensar-se dels qui pensen que aquest procediment és antiacadèmic. La prova que el rigor científic domina el programa és que reporten a Europa en un moment en què s'estan mirant amb lupa els efectes del canvi climàtic i no tothom disposa de dades tan detallades dels darrers 30 anys. També deu voler dir alguna cosa que els agafin de referència per fer informes oficials i tesis doctorals. Però el *leitmotiv* sempre és adreçar-se al públic general amb un llenguatge amè i exigent alhora. Un dels projectes insignes de la casa és *Jardins de papallones*, una proposta per ajudar a afrontar el declivi de les papallones a Catalunya (un oàs que afecta el 70 % de les espècies) i afavorir la biodiversitat en zones urbanes i periurbanes, mitjançant la creació d'hàbitats favorables, amb una guia per poder fer-ho a casa nostra mateix. Des del curs passat s'ha implementat als centres educatius.

«Als acadèmics també els hem fet baixar de nivell perquè puguin parlar amb els nens i nenes», assenyala Flaquer. Per aquesta raó es van inventar un personatge, l'Estela, una investigadora menuda que acompanya els infants en l'exposició permanent i en altres activitats. Qui sap si seran futurs investigadors. Flaquer es posa a si mateix d'exemple: tirava per a comercial d'una farmacèutica, amb un sou i un horari garantits, però va preferir renunciar a l'estabilitat per fer el que realment li agrada: ser protagonista de l'aventura del coneixement. És l'ànima intrèpida que comparteixen els col·laboradors del museu, que acaben sentint-se part d'una «família que vol ajudar». «És un entorn més amable que l'acadèmic. No hi ha cops de colze, no es competeix». La comunitat d'usuaris no para de créixer i aquest és l'èxit principal del programa, que, salvats els recursos humans, sempre pateix pels recursos econòmics. Les administracions públiques el financen en més d'un 75 %. Les aliances amb el sector privat van en augment, però Flaquer avisa respecte a la sempre delicada relació entre cultura i empreses, les quals, amb les seves accions depredadores, estan contribuint al col·lapse ecològic del planeta: «No volem rentar la cara a ningú».

Malgrat tot aquest entusiasme compartit, hi ha problemes de fons difícils de resoldre. «Cap museu és considerat, com a tal, un centre de recerca a Catalunya. Aquest país no està pensat perquè els museus siguin centres de recerca», lamenta Flaquer. El Museu de Ciències Naturals de Granollers aspira a ser-ho, però és totalment conscient que els requisits són inabastables. «Continuarem lluitant i buscarem companys de viatge. Sols és impossible».

Arqueologia experimental

L'arqueologia experimental és una disciplina relativament nova que consisteix en la reconstrucció d'objectes i edificis per comprendre més bé com funcionaven en el passat. Al jaciment de l'Esquerda, al terme municipal de les Masies de Roda si bé propietat de l'Ajuntament de Roda de Ter, n'han fet l'estendard de la seva àrea de recerca des que el 1990 van començar a col·laborar amb la Butser Ancient Farm, fundada i dirigida per Peter John Reynolds, pioner de l'arqueologia experimental a Anglaterra. La directora del Museu Arqueològic de l'Esquerda, Maria Ocaña, va exposar els models pràctics més rellevants que han desenvolupat amb aquesta metodologia, actualment en auge, a la ponència «Recerca arqueològica i museus: el cas del Museu Arqueològic de l'Esquerda».

Primerament, però, va traçar una breu història d'aquest jaciment tan singular i «privilegiat» de la comarca d'Osona, envoltat pel riu Ter, que va ser declarat bé cultural d'interès nacional el 2006. Les excavacions van començar-hi als anys seixanta del segle passat, per part d'aficionats locals. «L'administració no se'n feia càrrec», va apuntar Ocaña, llicenciada en Història de l'Art i Història Medieval per la Universitat de Barcelona (UB). Ella es va vincular al projecte de recerca arqueològica de l'espai a partir del 1984, quan feia vuit anys que s'havia fet la primera campanya sota la direcció d'Imma Ollich, amb l'empara del Departament d'Història Medieval de la UB, que continua tutelant les accions a l'Esquerda. Des del 1977, doncs, els treballs al jaciment s'han fet de manera

professional, programada i sistemàtica. Enguany s'ha dut a terme la 48a campanya. Al recinte hi conviuen vestigis des del segle VIII aC fins al XIV dC; per èpoques i cultures, de l'edat del bronze, ibèrica, visigòtica, carolíngia i feudal. «El jaciment encara és viu. Queden molts anys de feina», va indicar la directora. Una altra particularitat del *modus operandi* de l'equip que hi treballa és que tenen una mirada ampla i excaven en altres indrets de l'entorn: al castell de Cabrera (l'Esquirol), a la Roca del Purpiol (Tavèrnoles) i al Casol de Puigcastellet (Folgueroles).

El 1988 s'hi va sumar un espai d'exposició, «precari», que seria l'origen de l'actual museu. Aquell mateix any, Ocaña s'hi va comprometre com a conservadora i a partir del 2007 n'assumiria la direcció. El nou equipament va tenir un període de gestació llarg, que es va iniciar el 2010 i va durar ben bé una dècada. Es va inaugurar el 2014 a l'antiga caserna de la Guàrdia Civil (situada a 85 m del jaciment), tot d'una sense exposició permanent. Aquesta presentació es va estrenar el 2019.

El museu ha anat sempre de bracet del jaciment. Ocaña ho va dir amb aquestes paraules: «La recerca genera el museu». I en aquest ideari hi té un paper primordial l'àrea de l'arqueologia experimental, amb projectes de cocció lenta que atenen tot un procés que germina amb el disseny de les estructures antigues que s'ha decidit fer-ne la rèplica i que «continua amb el seguiment de la seva evolució», va remarcar Ocaña. Un dels primers va ser d'agricultura medieval mediterrània, a partir de l'excavació a l'Esquerda d'unes ruïnes del segle XIII, identificades com un graner, que va permetre conèixer les espècies i les tècniques de conreu de l'època. Fa 25 anys es van reproduir aquests conreus en camps propers al jaciment i actualment se'n manté una observació minuciosa del seu desenvolupament. També es va construir un graner de nova planta, a escala real, de mides i forma iguals a l'excavat, per a un altre projecte específicament centrat en l'*Emmagatzematge agrícola a l'edat mitjana*.

Del període carolingi, l'equip de l'Esquerda va erigir el clon d'una torre de guaita (de 7,5 m d'alçària i 37 t de pes), en aquest cas per viatjar al passat dels sistemes defensius al lloc exacte on a finals del segle VIII dC els carolingis van crear la primera frontera al sud dels Pirineus enfront dels musulmans. La construcció es va fer emprant materials semblants als identificats arqueològicament al jaciment: només fusta encaixada, sense cap mena d'unió metàl·lica. Un dels reptes d'estudi, per als quals lògicament cal el pas del temps, és inspeccionar el seu curs de degradació i esbrinar, per tant, quant podia resistir en bones condicions un edifici d'aquestes característiques.

L'arqueologia experimental té molt pes a l'Esquerda, però Ocaña també va posar l'accent en altres recerques que s'ocupen de les col·leccions del museu. Com a exemple va posar unes pinces de bronze del segle XII-XIII dC que, un cop examinades, s'ha conclòs que feien la funció de punt de llibre a l'època medieval. «Ens hem de multiplicar per mil», va exclamar la directora tot ressenyant altres iniciatives, com ha estat enguany una exposició dedicada a l'activitat benefactora i de mecenatge de l'empresària Tecla Sala, en el cinquantenari de la seva mort. Al Museu Arqueològic de l'Esquerda només hi treballen dues persones fixes. I tenen un trist pressupost de 100.000 euros. Tot

acaba anant endavant gràcies als suports externs i als voluntaris, va concloure Ocaña.

La gosadia d'un museu etnològic

Josep V. Aguilar, conservador de l'Etno, el Museu Valencià d'Etnologia, l'únic ponent que va participar en la jornada per via telemàtica a causa de la catastròfica dana, va enfilat la seva conferència «Recerca per a exposar» tot dictant el començament de la definició de museu de l'ICOM: «És una institució permanent sense ànim de lucre i al servei de la societat que investiga, col·lecciona, conserva, interpreta i exposa el patrimoni material i immaterial». «*Investiga* és la primera paraula, però la realitat als museus etnològics del nostre entorn és que és la del final», va emfasitzar. Aguilar, vinculat a l'Etno – que depèn de la Diputació de València– gairebé tota la seva vida laboral, actualment és corresponsable de la unitat que s'encarrega d'interactuar i de teixir col·laboracions amb els museus etnològics locals de la província, des de la qual es llancen convocatòries de subvencions per reforçar les diverses línies dels equipaments. «Entre el 2017 i el 2024, dels 25 projectes que vam rebre a l'any només tres eren per a recerca. La conclusió és ben clara: la recerca és pràcticament inexistent en els museus etnològics locals perquè les seves necessitats van per una altra banda».

De portes endins, hi ha múltiples carències (instal·lacions precàries, museografies i relats desfasats, equips humans i mitjans econòmics que arriben just per al manteniment) i, de portes enfora, una greu desconexió amb el públic, que els associa amb llocs naftalinosos, i una crisi d'imatge que no afecta els museus d'arqueologia, art i història, les col·leccions dels quals són estimulants per a professionals aliens que els agafen de font per fer tesis doctorals, treballs de fi de màster... «Els museus etnològics i l'acadèmia pràcticament hem viscut d'esquena», es dol Aguilar. L'Etno, amb la col·lecció de cultura popular i tradicional més gran del País Valencià (22.000 objectes i un arxiu fotogràfic format per més de 40.000 imatges), pateix aquest mateix mal. «Són esporàdics els casos d'algú que ve a consultar la nostra col·lecció per fer-ne una recerca. El panorama és desolador».

El Museu Valencià d'Etnologia va ser creat el 1983 amb «un gran interès per la recerca». En el camp del patrimoni etnològic estava gairebé tot per fer. L'equip fundacional va defugir l'impuls incontrolat «d'arreplegar coses perquè sí» i es va esforçar a documentar adequadament els materials. Tot d'una es van fer internament o es van encarregar a especialistes reconeguts recerques sobre la cultura tradicional valenciana i es va encetar una línia de publicacions *ex professo*.

A mitjan anys noranta, però, el museu va entrar en una fase depressiva. Era «molt desconegut», no acabava de consolidar-se públicament i, per revertir-ho, es va optar per privilegiar «una hiperactivitat expositiva» que el fes més visible. En contraposició, es va penalitzar la recerca, que «va quedar pràcticament anul·lada durant una dècada». Fins que es va decidir reprendre-la, a partir de llavors amb la idea que fos un dels pilars del funcionament de l'equipament, tot

imbricant-la amb una política d'exposicions que tinguessin per constants vitals «les recerques pròpies, fetes pel personal del museu». «El 2005 es va posar en marxa un ambiciós projecte per analitzar els canvis socioculturals de la societat valenciana al segle XX», va explicar Aguilar a la jornada organitzada per l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona. L'emblema d'aquestes renovades maneres de ser i de fer d'un museu etnològic que aspira a tenir un encaix en la contemporaneïtat, protector però no esclau ni nostàlgic del passat, va ser la creació de l'Arxiu de la Memòria Oral Valenciana-Museu de la Paraula, un fons en línia d'entrevistes a persones de més de 75 anys de totes les comarques del territori (actualment, se'n poden consultar unes 500).

En aquesta il·lusionant etapa, les exposicions temporals produïdes per l'Etno s'han convertit en tot un referent dels museus etnològics, també dels de Catalunya. «Les persones i les seves històries són les protagonistes. Ja no parlem d'una museografia feta per suportar la col·lecció, sinó que la col·lecció està al servei del discurs, i aquest discurs moltes vegades no pot ser presentat amb objectes, sinó que ens demana escenografia», subratlla el conservador. Amb aquest concepte menys canònic i més arriscat i atractiu per al públic, s'han dedicat mostres a l'emigració valenciana a Europa entre els anys cinquanta i setanta, a la mort o –l'última que han obert, aquest mes d'octubre– a les fadrines, en què la presència d'objectes és gairebé simbòlica: només n'hi llueixen sis i només un és de la col·lecció de l'Etno.

Simultàniament, i per promoure en un sentit més obert la recerca en el patrimoni etnològic, patrocinen dos premis anuals, el Bernat Capó de difusió de la cultura popular i el que duu el nom del fundador de l'Etno, l'antropòleg i escriptor Joan Francesc Mira, per fomentar la recerca, l'estudi i la difusió de l'antropologia sociocultural preferentment a l'àmbit del territori valencià.

El Museu Valencià d'Etnologia va rebre el 2023 el Premi EMYA al millor museu d'Europa, un guardó que habitualment s'emporten centres preferentment d'arqueologia o d'art, tots aquests amb bons pressupostos. El 2000, per exemple, el va aconseguir el poderós Guggenheim de Bilbao.

Combatre la falsificació de la història

En temps de *fake news*, de discursos racistes i xenòfobs i de revisionismes que es propaguen desbocadament en el món digital, el Memorial del Camp de Ribesaltes s'ha compromès amb «la recerca de la veritat històrica», va emfasitzar Céline Martine Marie Sala-Pons, la directora d'aquest espai que es va inaugurar el 2015. Situat a 15 km de Perpinyà, i a dues hores en cotxe de Barcelona, les instal·lacions de Ribesaltes van ser les d'un dels centres d'internament més grans d'Europa (6 km²) que va operar «durant setanta anys, fins al 2007», va remarcar Sala-Pons, nord-catalana amb avantpassats manresans, doctora en Història per la Universitat de Niça-Sophia Antipolis. Cavaller de l'orde de les Arts i les Lletres, des del 2008 és professora investigadora de la Universitat de Montpeller i el 2022 va rebre l'encàrrec de dirigir el Memorial del Camp de Ribesaltes.

L'imponent equipament construït al bell mig dels barracons, arquitectònicament concebut com una mena de tomba enterrada, obra de l'arquitecte Rudy Ricciotti, vetlla la memòria de les més de 60.000 persones que van ser recloses en el camp, d'origens, classes, gèneres i circumstàncies molt diverses. Per als catalans i els espanyols, està associat sobretot a l'exili republicà després de la desfeta de la Guerra Civil. També fou la destinació de jueus i gitanos que fugien de la barbàrie nazi durant la Segona Guerra Mundial. I de *harkis* després de la guerra d'Algèria. Als anys trenta, l'Estat francès en va tenir prou a legalitzar un mot, *indesitjables*, per retenir persones estrangeres que considerava potencialment perilloses, sense que haguessin estat jutjades ni condemnades.

El Memorial del Camp de Ribesaltes, que rep més de 80.000 visitants a l'any, se sent responsable de difondre un missatge rigorós i fidel a aquest «encreuament de memòries únic a Europa», de manera que es va decidir que totes les víctimes compartissin la mateixa sala en el recorregut, sense jerarquitzacions. Són veus de «cent nacionalitats diferents: una gran torre de babel», va assenyalar la directora en la conferència «Mémoires et Mémoires au temps de l'éphémère, la recherche scientifique, artistique et culturelle ADN du Mémorial du Camp de Ribesaltes». «Els testimonis són el cor del procés de recerca», va remarcar. D'orals en tenen arxivats més de 180. Encara n'hi ha de vius. És a través seu i dels seus relats que l'equipament entoma «el combat contra els intents de falsificació de la història». Una eina útil en temps de tanta fragilitat democràtica per rebatre l'«allò no va existir» que va guanyant terreny en l'opinió pública en una època d'expansió desmesurada de l'extrema dreta. A la Catalunya Nord, sense anar més lluny, amb un percentatge de vots ultradretans sempre molt per sobre de la mitjana estatal. Perpinyà és la ciutat més gran de l'Estat francès governada per Reagrupament Nacional.

A les dues Catalunyes separades, sempre els ha costat cooperar en projectes culturals de sentit comú en tot allò que patrimonialment comparteixen. Sovint, no és per manca de voluntat, sinó per la mateixa burocràtica dels dos estats, l'espanyol i el francès. Però ara ho han aconseguit amb *Exilis 1936-1946*, per donar resposta al repte d'investigar i difondre la memòria dels desplaçaments forçosos des de l'inici de la Guerra Civil, el 1936, fins al tancament de la frontera, el 1946. S'hi han federat el Memorial del Camp de Ribesaltes, el Memorial del Camp d'Argelers de la Marenda, la Maternitat d'Elna, el Castell Reial de Cotlliure, el Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera, el Memorial Democràtic de Catalunya i el Museu d'Història dels Jueus de Girona. Céline Martine Marie Sala-Pons va celebrar en la jornada la constitució d'aquesta xarxa que, entre altres objectius, aspira a «facilitar la circulació de públics entre els diferents espais i a produir conjuntament continguts com ara exposicions itinerants». El projecte, amb un important finançament de la Unió Europea, es va activar a principis del 2024 i s'acabarà d'executar a finals del 2026.

Internament, a Ribesaltes els fronts d'estudi són múltiples, des de la conservació del paisatge de les restes de barracons fins al rescat de les memòries més silenciades. Sala-Pons va indicar que tenen previst tractar «el genocidi dels gitanos, no reconegut» i també volen posar el focus en la situació de les dones i dels seus fills al camp. Tal com entenen actualment els museus les seves presentacions, en renovació constant, al Memorial de Ribesaltes també tenen el projecte de refundar els seus continguts permanents.

En paral·lel, l'equip de Sala-Pons creu en el potencial de la creació contemporània per arrossegat el passat fins al present i per trencar l'estereotip dels memorials congelats en el seu temps. D'acord amb aquesta visió dinàmica de la memòria, promouen un programa cultural amb què canalitzen «les lluites per les injustícies actuals» per conscienciar principalment les noves generacions.

Restitució cultural al territori

Com es planifica i s'executa –i, encara més important, amb quina voluntat– la recerca en un museu amb una estructura mínima de recursos humans i econòmics, allunyat dels centres de decisió i inserit en una comunitat de tan sols 1.500 habitants? Jordi Abella, director de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, a Esterri d'Àneu, va desvelar les particularitats de la seva realitat en una altra ponència entusiasta, «La recerca aplicada al territori. Un eix fonamental en els museus locals? Reflexions des de l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu», la darrera de la jornada. Aquest equipament ha complert enguany el seu trentè aniversari. Abella, antropòleg per la Universitat de Barcelona, el dirigeix des de l'origen. Al llarg d'aquestes tres dècades, una de les seves obsessions ha estat teixir complicitats, col·laboracions i aliances, d'àmbit pirinenc, català i europeu, per tirar endavant projectes conjunts, amb una convicció: «És evident que o treballem en xarxa o desapareixerem».

Abella, que va confessar que tenen l'Etno de València per far, va recordar que l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu va néixer en un context d'una certa excitació en el sector museístic per canviar de paradigma. «En els grans debats públics que hi havia en aquell moment sobre per a què serveixen i cap a on han d'anar els museus, la recerca hi tenia un paper fonamental. No hi havia cap dubte que la recerca formava part del nostre ADN», va sostenir. Però tot aquell ideari se'n va anar en orris amb la crisi econòmica del 2008, que es va traduir en retallades salvatges de les administracions públiques als pressupostos culturals. «Sobretot en els equipaments petits, però diria que també en els grans, hi va haver una reorganització que va implicar que les direccions anessin cap al manteniment del dia a dia. Una de les primeres coses que van saltar va ser justament la recerca. De manera discreta però evident, la vam perdre». Fins gairebé una dècada després, els museus no van començar a remuntar.

La recerca ha reaparegut amb noves lògiques i amb un fort accent social. Abella pensa que ha d'anar «més enllà dels objectes de les col·leccions. Hem de capgirar-la: les col·leccions han de ser el resultat de la recerca. Els ecomuseus ens reivindicuem com a actors de dinamització local i ens hem de plantejar la recerca en el territori i des del territori. Això ens ajuda també a tenir una visió compromesa. La recerca s'ha d'implicar en el futur del territori. Si ens estem apropiant d'uns coneixements, tenim el deure moral i ètic de fer una restitució cultural, un retorn d'aquests coneixements al territori». Pel que fa als vincles amb la universitat, Abella demana que la cooperació «no sigui vertical sinó transversal. La relació ha de ser d'igual a igual». En l'àmbit de l'etnologia, veu una sèrie de valors que poden oferir, com són «un apropament a la recerca amb una mirada molt contemporània» i «la interdisciplinarietat».

D'entre els projectes que han guiat les seves actuacions, va destacar la recuperació i la posada en valor dels etnògrafs precedents. Una de les «joies» a les quals han donat una nova lluentor és el Fons Violant i Simorra. D'origen pallarès, Ramon Violant i Simorra (1903-1956) va llegar una enorme quantitat de documentació sobre les formes de viure del Pirineu que anaven desapareixent, com ara un llibre inèdit que l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu va publicar fa pocs anys, *La casa i la llar pallaresa* (escrit el 1946), que ara, a més, els ha servit de base per elaborar un catàleg de bones pràctiques en la rehabilitació de cases i construccions històriques. Aquest seria un cas clar d'aplicabilitat de la recerca.

Abella va exposar altres exemples pràctics que sorgeixen de la recerca, «més enllà de les exposicions i de les publicacions», com pot ser «el disseny de productes experiencials», amb els quals ha fet la transició del concepte de visitar el patrimoni cap al de viure el patrimoni. Una iniciativa que trenca el clixé del museu bunqueritzat: inventariar «el patrimoni de les cases en el seu context». I en la patrimonialització de materials considera que no s'ha de tenir en compte només el passat. Un camí va ser la campanya de recollida de documents i objectes que testimoniessin el trasbals de la pandèmia de la covid al nostre país, i que van propulsar amb la Xarxa de Museus d'Etnologia de Catalunya. A l'horitzó tenen dos projectes: la creació d'un equip de recerca estable a l'Alt Pirineu i, seguint les petjades de l'Etno, d'un banc de memòria oral.

Conclusions. Una: «La necessitat que existeixin museus en el territori que facin de centres de recerca local i de connectors amb projectes d'àmbit nacional. La recerca no pertany només a centres urbans. Cal una mirada en clau de país». I dos: «En un moment en què es reivindica el desenvolupament local i la necessitat d'activar les zones rurals, es pensa molt en clau de turisme, però poc en la potència que la recerca local pot tenir per activar aquests processos».

Museus i universitats: un vincle necessari

Els museus no poden ni volen renunciar a la recerca, però els camins per desenvolupar-la són costeruts i, alguns, sense sortida. El debat que es va obrir després de les intervencions dels set ponents va continuar estirant els fils d'aquesta complexa relació que no acaba de trobar la compenetració desitjable i que en diversos moments de reculada de drets culturals fins i tot s'ha tallat. «Les dificultats no són d'ara, el divorci ve d'antic», va assenyalar el moderador de la taula rodona que va cloure la jornada, el professor titular d'Antropologia Social i Museologia a la Universitat de Barcelona, Xavier Roigé. Bregat a reflexionar-hi, Roigé va insistir que «els museus van néixer lligats a la recerca» i que, com Sísif, continuen empenyent les pedres que bloquegen els camins.

«La recerca als museus és fonamental», va apuntar Carles García Herмосilla, director del Museu del Ter, a Manlleu, a punt d'entomar un nou repte professional: la direcció del Museu d'Història de Barcelona. García Herмосilla va recordar que la recerca és «l'origen del rigor», per seguidament raonar que «el museu no és l'acadèmia, no segueix les seves pautes. Ens equivoquem

quan pretenem emular-la». El museu juga en una altra lliga de recursos i, un aspecte clau, «és un artefacte singular que ha de fer una alquímia entre el rigor i la divulgació». «El museu ha de ser un espai de confiança on trobes un coneixement en què hi ha un rerefons que es basa en la recerca, però que ha de ser accessible a tothom», va reblar.

«La recerca és la base dels museus. No hi pot haver conservació, divulgació, comunicació... sense coneixement», va afegir Gemma Domènech, directora de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC). «És la gran font de continguts», en paraules de Mireia Rosich, directora del Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, que va aportar la seva recent experiència en el procés de remodelació d'aquest equipament de llarga trajectòria que ha reobert enguany. Per a Rosich, als centres museístics d'aquesta dimensió amb limitacions econòmiques i de personal, «el matrimoni amb la universitat és imprescindible». D'aquest vincle se n'ha beneficiat el Museu Víctor Balaguer per a la revisió de les seves col·leccions colonials, actualment en el punt de mira, com altres parts igualment controvertides dels fons dels museus que han imposat el cànon amb un accent ideològic excoent. Els museus, va remarcar Rosich, no poden fer sols les transformacions dels seus relats, sigui per proveir-se d'un enfocament de gènere o per decidir com han de presentar, si és que han de fer-ho, les restes humanes. «S'han de fer debats profunds i arribar a consensos col·lectius per a totes aquestes qüestions», va subratllar. Per auditar les col·leccions colonials, es van adherir al projecte *(Tr)african(t)s. Museus i col·leccions de Catalunya davant la colonialitat*, impulsat pel Grup de Recerca sobre l'Exclusió i Control Socials (GRECS) de la Universitat de Barcelona i la Fundació Solidaritat UB. Rosich implora que aquest tipus de col·laboracions «se sistematitzin», perquè la realitat actual és que fructifiquen per atzars diversos, per les necessitats d'agents externs que tenen un interès puntual en un museu o simplement per coneixences personals.

«L'essència de la recerca al museu, el que la caracteritza i el que la salvarà, és la seva aplicabilitat», va emfasitzar Xavier Roigé. «No som centres de recerca reconeguts oficialment, però qualsevol que doni un cop d'ull al món dels museus descobrirà que som espais on es fa molta recerca i moltes vegades aplicada», va argumentar Carles García Herмосilla per acabar fent una reivindicació: «És evident que fan falta línies específiques de finançament per reforçar el paper de la recerca en els museus». Roigé va posar el dit a la nafra del sistema: «No hi ha cap acord entre els departaments de Cultura i d'Universitat. Van per bandes diferents». «Si resolguéssim la relació entre museus i universitats, avançaríem», va reclamar.

Gemma Domènech va destacar les missions de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, que fa «recerca *sobre* museus, *amb* museus i *per a* museus». La recerca *amb* museus, és a dir, la recerca en què participen museus, és la línia que en els darrers temps estan treballant amb preferència. Actualment, propulsen, amb finançament del Ministeri, un ambiciós projecte de recerca sobre les obres d'art salvades durant la Guerra Civil que els franquistes no van tornar als seus propietaris i que van dipositar en museus de tot el territori. «El problema que tenim a vegades és de naturalesa burocràtica amb els museus que no tenen recollits en els estatuts la funció de fer recerca. Quan

això passa, als seus tècnics no els podem comptar com a investigadors», va explicar.

També la directora de l'ICRPC va persistir en l'exigència que la recerca tingui «un retorn al ciutadà». No es pot plantejar com un coneixement que quedi reclòs en l'àmbit dels experts, va dir. I va afegir: «El mite de la recerca bàsica i allunyada del món cada vegada és més qüestionat». Gemma Domènech va posar com a exemple de bon funcionament «les xarxes territorials i temàtiques de museus. Són una riquesa i possibiliten grans projectes». Des d'aquestes plataformes de treball conjunt, pensa que també podrien germinar més punts de trobada amb l'acadèmia, potser vehiculant noves complicitats amb investigadors emergents acabats de sortir de la universitat i amb ganes d'explorar temes patrimonials.

La taula rodona entorn del paper de la recerca als museus va brodar les darreres reflexions a partir de les aportacions dels assistents a la jornada. Per sortir de l'atzucac d'una certa manera de fer poc pauta, Gemma Domènech aposta per la planificació: «Seria molt fàcil detectar els deu grans temes de recerca prioritaris per als anys vinents, els temes que són de primera necessitat per al país». I Carles García Herмосilla va tornar a posar l'accent en les noves lectures de les col·leccions, en sintonia amb el discurs de Mireia Rosich: «La recerca és bàsica per resignificar les col·leccions i els museus. És l'instrument per reinterpretar sota altres mirades la representació dels col·lectius no representats tradicionalment». Ja a les acaballes de la jornada, es va considerar un possible bon model a seguir, si més no com a punt de partida per al conjunt del sector, perquè sí que està servint de marc per a les simbiosis a llarg termini: el dels projectes quadriennals de recerca en matèria d'arqueologia i paleontologia del Departament de Cultura, que es van iniciar el 2014. Sònia Blasco, la cap de Serveis de Museus, present a l'acte, va assumir el compromís d'estudiar-ho.

I, com a conclusió final o resum de tot el que es va dir a la jornada, Xavier Roigé va dictar un pensament compartit per tots els assistents: «La recerca és com un far per als museus, que els guia en la seva missió, en la resignificació de les seves col·leccions i en l'apropament al territori. Cal vetllar perquè la cooperació entre museus i universitats s'incrementi per donar més projecció i transferència a la recerca».